

Lövedékből Corpus Christi

- Korff, Gottfried, Hrsg.: *KriegsVolksKunde. Zur Erfahrungsbindung durch Symbolbildung*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V., 2005. 353 p.
- Korff, Gottfried, Hrsg.: *Alliierte im Himmel. Populare Religiosität und Kriegserfahrung*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V. 2006. 397 p.
- Scheer, Monique: *Rosenkranz und Kriegsvisionen. Marienerscheinungskulte im 20. Jahrhundert*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V. 2006. 457 p.

Az első világháború borzalmait átélő és szemlélő Karl Kraus (1874–1936) *Die letzten Tage der Menschheit* című drámájának (Kraus 1986) egyik részlete finoman provokáló szemléletességgel ábrázolja a háború végeztével hazatérő két hős katonának elismerésül és hálából adományozott rózsafüzér paradoxonjelleget: a golyókból készült szemeket drótsövény darabjai fogják össze láncná, a rajta függő keresztet gránátbomba darabjaiból készítették, a Krisztus-testet pedig lövedékből formálták meg. E drámai kép ellentmondásainak sajátosan néprajzi vonatkozású kibontására vállalkozott a Tübinger Vereinigung für Volkskunde kutatócsoportja, amely 1999-től a tübingeni egyetem néprajzi intézetének és számos külsős szaktudós (történész, teológus, pszichológus) közreműködésével *Kriegserfahrungen. Krieg und Gesellschaft in der Neuzeit* (Háborús tapasztalatok. Háború és társadalom az újkorban) címmel nagyszabású projektet indított.¹ A már harmadik szakaszában lévő kutatási program eredményei számos publikációs előzményt (például Althaus et al., Hrsg. 1988; Projektgruppe „Trench Art – Kreativität des Schützengrabens”, Hrsg. 2002; Beil 2004) követően újabb tanulmánykötetekben láttak napvilágot.

A Gottfried Korff által szerkesztett *KriegsVolksKunde* szokatlan írásmódja arra a néprajzi indíttatású kultúrtörténeti többletre utal, amely e kötetet megkülönbözteti a háború kutatás általános történettudományi megközelítésétől. A kötetben szereplő tanulmányok a háborús tapasztalatokból kifejlődött szimbólumvilág funkcióit értelmezik hadtörténeti múzeumok gyűjteményei, emlékművek, uniformisok, érdemrendek, megemlékezési ceremóniák és a háborús élményeket kifejező egyéb források behatóbb vizsgálatával. A *KriegsVolksKunde* kifejezés – sajátos írásmódjával – azonban túlmutat a 'háború néprajza' jelentésén, utal a 19–20. századi háborús időszakok néprajzi szemléletére és a háborús népek, nemzetfogalmak alakulására, változására is.

Az előző műhöz tematikailag szorosan kapcsolódó újabb, ugyancsak Korff által szerkesztett, 2006-ban megjelent tanulmánykötet a vallási popularizmus háborús tapasztalatokat befolyásoló, formáló erejű hatását vizsgálja. A kutatást segítő tárgyak, képek, rituálék elemzése részleteiben rávilágít a 19–20. századi háborúk alatti és utáni, egyházi-intézményes és mindennapi-rituális szinten gyakorolt vallásosságra és a szekularizált modernizmus egymásra hatására.

A hidegháború első éveiben a Mária-kultusz éppúgy fellendülőben volt a katolikus dogmatikában, mint a néphitben. E konjunktúra fontos eleme volt az 1917-es fatimai (Portugália) Mária-jelenésbe vetett hit és az abból formálódó vallásosság. Monique Scheer kötetében (Scheer 2006) az egyházilag elismert „Fatimai Mária”-kultusz 1950 körüli németországi átvételére és a helyi, németországi Mária-jelenésekhez kapcsolódó, addig egyházilag elutasított vallásgyakorlatban fölerősödő feszültség körülményeire összpontosít. Ezt nemcsak a háborús tapasztalatokkal összefüggésben, hanem a korábbi vallásháborús korszakok értelmezésének újragondolása céljából is teszi. Nem pusztán a háborús élményekkel való összefüggés kérdése merül itt föl, hanem éppoly fontos annak vizsgálata is, hogy vajon milyen mértékben éledhet újjá a 17–18. századi vallásháborúkat patronáló „tisztá” és „szeplőtelen” Mária alakja a világháborúk idején gyakorolt néphitben.

A három kötetben bemutatott anyag olyan területeket érint, amelyek az utolsó két évtizedben, de különösképpen az 1990-es évek elejétől ismét a kutatás fókuszába kerültek. E művek az empirikusan megtapasztalható jelenségeket hangsúlyozzák, közben különbséget tesznek a helyi és az átfogó jellegű kutatások háborúfogalmai között. Egyúttal nyilvánvalóvá válik, hogy alapvető megközelítésük eltér a konvencionális hadtörténet problémafelvetésétől.

A kutatási projekt a háborúk közvetlen és hosszú távú következményeiből adódó magyarázatoknak és tetteknek meghatározott csoportokra és társadalmakra gyakorolt sajátos hatását vizsgálja, miközben egy tudásszociológiai megalapozottságú „tapasztalat”-fogalmat igyekszik a kultúrákutatók vezérkategóriájává emelni. Egyrészt a háborút átélt személyek interpretációjából fakadó, háborúról kialakított „valóság”-képet vizsgálja, másrészt azt a módot, amely megszabja a háborús tapasztalat tartalmát, a háborúkat átélt korábbi társadalmak hatásmechanizmusait. A szerzők történettudományi, teológiai és művészettörténeti szempontok alapján keresik a választ a háborús szimbólum- és jelentéstartalom kialakulásának kérdéseire. Mindez nem vezethető vissza általános háborús tapasztalatokra, hanem csakis kontextuálisan, a háborús élmények idő- és térbeli függvényében értelmezhető.

A háborús tapasztalatok kiterjednek a háború idején, a háborút megelőző és az azt követő időben szerzett, még nem vagy már leülepedett háborús élményekre. Ily módon a háborús élmény különböző társadalmi struktúrák egybefonódásához vezet, ugyanakkor a szimbolikus szint is mindig kifejeződik. Ezáltal korábban átélt és később megérelődött háborús élmények rejtetten vagy explicit módon keretet és irányt szabnak mind a békés időszakok, mind az újabb háborús korszakok társadalmi megtapasztalásához és azok értelmezéséhez.

A tanulmányok történetileg elsősorban a 17–20. század közötti háborús és háború utáni időszakokat tárgyalják, a harmincéves háborútól – amely a nemzetállam korszakát megelőző kora modern háborúk legjelentősebb példája – a francia forradalomban és a

napóleoni korszakban kezdődött nemzeti háborúkon keresztül egészen a 20. századi világháborúig. A háborús élmények interregionális összevetése Európa és Észak-Amerika területeire terjed ki.

A szerzők kiemelten tárgyalják a háborúban való részvétel okát, mikéntjét, következményeit, a háborús élménynek a nemzeti integráció és dezintegráció tükrében régióként változó folyamatát, szimbólumalkotását, mediatizálását, az aktuálistól az évszázadokkal korábbi a tapasztalatok feldolgozásának sokféle formáját és a mindezekre épülő tudományos gyakorlatot. Ehhez kapcsolódóan a vizsgálat tárgyai olyan intézmények, műalkotások, rítusok és szimbólumok, amelyek révén egyének, csoportok vagy társadalmak valóságkonstruálása jelentősen befolyásolható.

Az első világháború alatti és utáni modernizációs folyamat hatására a törékenység, sebezhetőség alapvető emberi tapasztalattá vált. Figyelemre méltó, hogy konkrétabb formában a testi és anyagi pusztulás, tágabb értelemben azonban a *becsület* fogalmának eltérő értelmezései is a hagyományos és látszólag helytálló jelentéstartalmak széteséséhez és egyúttal újraformálásához vezettek. Ralph Winkler (2005) tanulmányában azt mutatja be, hogy a „becsület” (rend) kulturálisan meghatározott képzeiteibe a háborús férfigeráció vereségének, leszerelésének és a civil társadalomba való reintegrálódásának folyamata milyen módon épül be. Sabine Kienitz (2005) írásában a háborús sérültek példáján azt vizsgálja, milyen értelmezésbeli változáson ment keresztül a háború által megsebzett férfitest (a katona teste) az első világháború alatt és után, továbbá, hogy e háborús tapasztalatok miként vezettek a következő generációk erőteljes háborúellenes szemléletéhez. Christine Beil (2005) a ritualizálás és intézményesülés folyamatát az 1914 és 1995 közötti időszakban a két világháborút valamilyen módon bemutatni kívánó német múzeumok gyűjteményein és kiállításain keresztül követi nyomon. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy e kiállítások a bemutatás, a reprezentáció eszközeivel milyen jellegzetes szerepet töltenek be a háború fogalmának áthagyományozásában és formálásában.

A háborús erőszak átélése olyan lelki határhelyzetet teremt, amely vitathatatlanul hatással van az egyén agyműködésére és magatartására, ezáltal e határelmények a vallásos gyakorlatot, a háborús megtapasztalás vallási értelmezését is befolyásolják. Nem elhanyagolható tehát a népi vallásosság háborús élményekből kibontakozó paraliturgiáinak és intézményen kívüli hitformáinak vizsgálata sem. Claudia Schlager (2005) francia és német kultuszok kialakulását összevető tanulmányában például a háború és népi vallásosság egymásra hatását igyekszik rekonstruálni, és e kapcsolatot fenntartó struktúrákat kísérli meg elemezni. Az első világháború korszakára jellemző vallási gyakorlat azon fenntartó és hagyományozó csoportjait – püspököket, politikailag motivált katolikus csoportosulásokat, katonákat és hozzátartozóikat stb. – veszi közelebből szemügyre, amelyek részt vettek a háború idején jellemző jelképrendszerrel áthagyományozott áhitatformák kialakításában, fenntartásában (lásd például a Jézus Szíve-tisztelet 1915-ös franciaországi és németországi bevezetését; Szent Mihály – mint a későbbi II. Vilmos német császár, Siegfried, Goethe és Bismarck nemzeti védőfunkcióit megtestesítő – alakjának fölértékelődését stb.). Ehhez nem elég néprajzi, kultúrtörténeti szempontokat figyelembe venni, a katonai pszichológiát is segítségül kell hívni a folyamatok alaposabb megértéséhez.

Amióta a hatalmas pusztító erejű fegyverek elterjedtek, a katonai pszichológia jelen-

tősége különösen megnövekedett. E pszichológiai szakág érdeklődési területe a modern háború és a fegyveres harc lélektani problémái, a háború néptömegekkel szembeni pszichikai követelményei, a katonai kiképzés alapvető pszichológiai kérdései, valamint a katonai közösségek lélektana. Az elemzett kötetek egyúttal arra is keresik a választ, hogy adott európai népcsoportok hogyan, milyen módszerekkel és eszközökkel lehettek úrrá súlyos katonai helyzeteken, hogyan készítették fel a harcoló katonát és a polgári lakosságot egy akaratuk ellenére kirobbant háború „megvívására”. Különösen figyelemreméltó a modern harci cselekmények, a tömegpusztító fegyverek által kiváltott pszichológiai hatások néprajzi vonatkozásainak elemzése. Annál is inkább, mert a kutatás részletesen ezzel még nem foglalkozott, és mert ez a probléma nem csupán a katonákat, hanem a lakosság egészét is érinti.

A háborús élmények, a háborúk kiváltotta egyéni és társadalmi hatások néprajzi vizsgálata esetében megkerülhetetlen a kutatói etikusság kérdése. A szerzők igyekeznek ezt szem előtt tartani, hogy elkerüljék a bécsi antropológus, Rudolf Pöch negatív példáját, akinek ugyan kortörténetileg vitathatatlan érdeme az első osztrák antropológiai és etnológiai intézet 1913-as megalapítása, de aki ugyanakkor az első világháború hadifoglytáborait „laboratóriumként”, a fizikai antropológia legideálisabb kutatási helyeként értelmezte és látta.² A tübingeni projekt természetesen elutasítja a háborús helyzetek ilyen és hasonló tudományos kiaknázásának módját, annál is inkább, mivel Pöch faji tisztaságról és a fajok közti alá-fölé rendeltségről alkotott elméletei később a náci ideológia alátámasztásául szolgáltak. A háború – ha nem is „laboratóriuma”, de mindenesetre – a kultúrakutatás olyan szerteágazó problémakört felvető terepe, mely jó alkalmat ad a különböző társadalomtudományok (és akár egy orvostudomány, a neurológia – mint a projekt 2005-ben elkezdődött harmadik szakasza mutatja) közös gondolkodásának.

JEGYZETEK

1. A projektről további összefoglaló információk találhatóak a tübingeni egyetem honlapján: <http://www.uni-tuebingen.de/SFB437> (letöltés: 2006. november).
2. Rudolf Pöch (1870–1921) etnográfus, antropológus a néprajzi hang- és képrögzítés egyik úttörője, a Bécsi Egyetem Antropológiai és Etnográfiai Intézetének megalapítója. 1901 és 1906 között Új-Guineában, 1907 és 1909 között Dél-Afrikában kutatott, erős fizikai antropológiai érdeklődéssel. Műveit lásd Oberhammer 1921.

IRODALOM

- ALTHAUS, HANS-JOACHIM ET AL., HRSG.
1988 Der Krieg in den Köpfen. Beiträge zum Tübinger Friedenkongress „Krieg Kultur–Wissenschaft”. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V.
- BEIL, CHRISTINE
2004 Der ausgestellte Krieg: Präsentationen des Ersten Weltkriegs 1914–1939. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V.

2005 Das mobilisierte Gedächtnis. Kriegsausstellungen in der Zwischenkriegszeit in Deutschland. *In* *KriegsVolksKunde. Zur Erfahrungsbindung durch Symbolbildung*. Gottfried Korff, Hrsg. 87–116. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V.

KIENITZ, SABINE

2005 Weihehindernisse. Kriegsversehrung und katholische Geistlichkeit im Ersten Weltkrieg. *In* *KriegsVolksKunde. Zur Erfahrungsbindung durch Symbolbildung*. Gottfried Korff, Hrsg. 51–84. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V.

KRAUS, KARL

1986 Die letzten tage der Menschheit: Tragödie in 5 Akten mit Vorspiel und Epilog. Frankfurt am Main: Suhrkamp. /Karl Kraus: Schriften, 10./

OBERHUMMER, EUGEN

1921 Rudolf Pöch. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 51:95–104.

PROJEKTGRUPPE "TRENCH ART – KREATIVITÄT DES SCHÜTZENGRABENS", HRSG.

2002 Kleines aus dem Grossen Krieg: Metamorphosen militärischen Mülls. Begleiband zur Ausstellung im Haspelturm des Schlosses Hohentübingen vom 26. April bis 16. Juni 2002. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V.

SCHLAGER, CLAUDIA

2005 Herz Jesu im Ersten Weltkrieg. Formen, Funktionen und Träger eines populären Kultes in Deutschland und Frankreich. *In* *KriegsVolksKunde. Zur Erfahrungsbindung durch Symbolbildung*. Gottfried Korff, Hrsg. 179–216. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V.

WINKLER, RALPH

2005 Zur Dingbedeutsamkeit des Eisernen Kreuzes. Eine volkskundliche Symbolanalyse. *In* *KriegsVolksKunde. Zur Erfahrungsbindung durch Symbolbildung*. Gottfried Korff, Hrsg. 31–49. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V.